

PRELIMINARIJE K RAZMERJU MED DRUŽINO IN POLITIKO

Družina je sočasno fizični, odnosni, simbolni prostor, ki se zdi tako znan in običajen, da služi za metaforo vseh tistih situacij, ki imajo opraviti s spontanostjo, naravnostjo, neposrednostjo, "smo kot ena družina", celo "narod kot ena sama velika družina", kar smo nedavno slišali v našem političnem prostoru. Družina je temeljno mesto socialne konstrukcije realnosti in obenem točka, ki ji uspeva nemogoče; socialna razmerja predeljuje oz. prikazuje kot naravna, in obratno, naravna dejstva (rojstvo, smrt, rast) opremi s celim registrom socialnih pomenov.

Družina je prav zato, ker je mesto dogajanj in odnosov, ki se dotikajo najglobljih dimenzij življenja, na videz vsem skupnih in univerzalnih, privilegiran material, s katerim se konstruirajo socialni arhetipi in miti, ki seveda niso vselej afirmativni. Poleg svete družine krščanske tradicije obstajajo utopične vizije preteklosti in fantazme srečne prihodnosti, srečne tudi zato, ker v njej ni družine, kakor je ni npr. v Platonovi Republiki, v socialnih utopijah kakenga Fouriera ali v praksah komunalnega življenja šestdesetih in sedemdesetih let. Navsezadnje ima tudi krščanska sveta družina svojo predzgodovino v zgodnjem krščanstvu, ki družine ne dojema kot skupnosti, ampak kot privatno, kot mejo in grožnjo skupnosti.

Analogno so tudi sodobne podobe družine ambivalentne. Poleg podob družin kot azila, varnega pribežališča in mesta čiste ekspresivnosti, solidarnosti in avtentičnosti, kjer jaz šele sem zares jaz, stojijo podobe družine kot mesta opresije, dolžnosti, ekskluzivnega egoizma, nasilja ipd. Z eno besedo, druga plat arhetipa družinske sreče je družina, ki ubija.

Vse te različne podobe živijo druga ob drugi, pogosto v nas samih, so pa tudi del zakonodajnega in socialno-političnega imaginarija, bodisi ko se govori o potrebi po "ohranjanju in utrditvi družinskih vrednot", o "podpiranju družinske solidarnosti" in podobno, bodisi ko se govori o družinah, ki izvržejo svoje bolne, stare, prizadete člane, ali o družinah, kjer močnejši maltretirajo šibkejša. To, kar imajo te različne, tudi kontradiktorne podobe skupnega, je njihova ahistoričnost in vizija družine kot nečesa celega, homogenega, enotnega. Evidenca razlik je torej vedno znova spregledana, potisnjena v stran.

Prav zato je najbrž potrebno vztrajati pri različnosti. Dve različnosti sta, ki sploh konstituirata družino - spolna in generacijska. Spolna razlika začne prav v družini funkcionirati kot življenjska usoda skozi hierarhijo vrednot, moči in odgovornosti. Prav tako so generacije element notranje diferenciacije družine, čeprav na drugačnih osnovah in z drugačnimi motivi kot spolna razlika; rojstvo otrok, njihova rast, odhod iz družine vedno znova premeščajo strukturo družine, definirajo njene stadije, cikle, določajo njene meje. In tudi med otroci povzroča spolna razlika različne načine pripadnosti in kontinuitete. Predvsem so tu prikrajšane hčere: na simbolni ravni identifikacije in prenosa imena so prikrajšane za genealoško kontinuiteto.

Navkljub zdravorazumskemu videzu in ideološkim proklamacijam, ki družino opredeljujejo kot socialni model zasebnosti in intimistične skupnosti, je nemara potrebno poudariti, da je družina področje in objekt političnega na več ravneh. Poleg znotrajdružinskega življenja, ki je eno temeljnih področij učinkovanja

"mikrofizike oblasti", obstajajo še ševilna razvidnejša razmerja med družino in politiko/državo.

Intervencija države in družino se časovno ujema z rojstvom moderne države. Za zgodovinarja Ariésa je oblikovanje moderne države, torej javne sfere, ki ni podvržena neposredni kontroli sorodstvenih politik, pravzaprav predpogoj za nastanek moderne družine kot prostora zasebnosti in čustev. Država pa seveda ni zgolj kontekst, od katerega se družina loči in določi kot taka, torej kot družina, temveč tudi mesto, kjer se določajo norme in osredišči nadzor, ki zadeva družino kot institucijo.

Če govorimo o sociološki substanci države, potem je ključno dvojje; država je posestnica monopolov moči in točka, kjer se določajo norme in pravila funkcioniranja. Kot taka je seveda v konstantnem napetostnem (tudi konfliktnem) razmerju do vseh tistih subjektov, ki prav tako pretendirajo na podoben status, na status moči in nadzora.

Na polju družinskega življenja je takih tekmovalnih členov veliko. Spomnimo se na konflikte okrog definiranja spodnje meje starosti pri sklepanju zakonske zveze, konflikte v zvezi s prenosom temelja zakonske zveze iz zakramenta na pogodbo, na definiranje obveznosti v zvezi s šolo, definiranja obligacij med starši in otroki, med spoloma ipd.

V družboslovju zadnjih desetletij sta se v razmišljanju o razmerju med družino in državo razvili pretežno dve interpretativni liniji. Prva linija interpretacije dojema to razmerje kot progresivno invazijo države na področje individualnega in družinskega življenja in s tem izpraznjenje obeh, drugi tip interpretacije motri zvezo med družino in državo kot proces progresivne emancipacije individuov, ki v intervenciji države kot garantu državljskih pravic vidijo možnosti zoperstavljanja centrom moči, pa najsi bo to družina, cerkev ali tradicionalna skupnost, ki s hierarhijami, sistemi vrednot in prioritet posegajo v individualno svobodo. Nedvomno je prva interpretativna linija močnejša in najbolj razširjena ter je prišla močno do izraza v zvezi z razpravami okrog krize socialne države. Ti avtorji (kakor so Lasch, Donzelot, Berger in Berger, Donati ipd.) menijo, da je družina vse bolj izpraznjena, da je oropana smisla, nesposobna avtonomne akcije, ker je država vse bolj avtoritarna, če že ne totalitarna v svojih težnjah po normiranju in nadzoru vse številnejših področij zasebnega življenja. Druga skupina avtorjev nasprotno meni, da posegi države v družino resda spreminjajo družino, vendar ne v smislu izpraznjenja, preproste redukcije funkcij, temveč tako, da prestrukturirajo stare in pridajajo nove, zaradi česar se družina vse bolj funkcionalno obtežuje (Zaretsky, Ehrenreich, English, Diamond, Barret, McIntosh, Balbo, Saraceno). Zanimivo je morda, da slednjo skupino interpretov sestavljajo večinoma avtorji(-ce), ki so tudi sicer bolj pozorni do socialnega položaja žensk.

Družinska politika

Najbolj transparentno, najbolj "praktično" razmerje med družino in državo je družinska politika. Ob vprašanju družinske politike, njenih možnosti in nemožnosti so mnenja med strokovnjaki močno deljena in segajo od argumentacij za nujnost družinske politike, ki ji pripisujejo velike potenciale, do popolnega zanikanja same možnosti obstoja družinske politike. Slednji menijo, da je na abstraktni ravni "potrebe po podpiranju družine" morda še mogoče dosegati konsenz, ki pa se zalomi takoj, ko je potrebno definirati, kaj sploh družina pomeni,

in še bolj, kaj je mogoče razumeti kot podpiranje. Podpiranje npr. lahko pomeni zavzemanje za široko mrežo uslug in sto itev, ki naj družini (komu znotraj družine?) olajšajo obremenitve, lahko pa podpiranje pomeni ukrepe, ki naj družini omogočijo, da bo sama opravljala vrsto dejavnosti in storitev; podpiranje lahko pomeni vzpodbujanje žensk, da ostanejo doma, lahko pa tudi ukrepe za vzpodbujanje zaposlovanja žensk.

Osnovni nauk, ki ga je mogoče potegniti iz omenjenih kontroverz v stroki, je, da je vprašanje družinske politike politično in ne strokovno vprašanje.

Ker je področje družinske politike nekaj, o čemer se zadnje čase intenzivno govori tudi pri nas, se mi zdi primerno (ne da bi se spuščali v odgovor na vprašanje, ali je družinska politika sploh možna), da vsaj v grobem preletimo tiste temeljne točke, zanke, navzkrižja, ki so razvidna v sistemih, kjer so vpeljali to, kar imenujejo družinska politika.

Zdi se, da večjih zadržev ob definiranju pojma ni. Z družinsko politiko ali tudi s socialno politiko za družino se označujejo vsi (kolektivni) ukrepi, ki jih določen politično administrativni sistem v svojih različnih artikulacijah izvaja, da bi zagotavljal ali pospeševal socialno blagostanje družin. Ne glede na različne politične sisteme, različne razvojne koncepte in znotraj njih različne socialne politike je v državah Zahodne Evrope, ki so vpeljele družinsko politiko, jasno, da so temeljni konceptualni problemi trije: specifičnost, integrativnost in instrumentalnost družinske politike.

a) Vprašanje specifičnosti

Ob opredeljevanju družinske politike se postavlja vprašanje, do kod sega, kako je mogoče razmejiti širše področje socialne politike od družinske, kateri ukrepi kam sodijo ipd. Gre za vprašanje koristnosti rabe širokega (generalnega) in ožjega (specifičnega) koncepta.

Argumenta v prid širokega razumevanja sta:

- vsak ukrep socialne politike ima nujno posredne ali neposredne učinke na družino;

- operativna potreba po širokem konceptu (torej družinska politika kot sestavni del socialne politike) zaradi večje integracije posameznih področij in ukrepov, ki bi bili sicer nepovezani, segmentirani in zato disfunkcionalni.

Argumenta v prid specifičnemu konceptu družinske politike:

- čeprav je res, da ima vsak poseg socialne politike take ali drugačne učinke za družino, je tudi res, da ni področja socialne politike, kjer bi se analizirali, usklajevali celoviti učinki teh posegov v družino;

- socialni pomen družine narašča, zato so nujni specifični ukrepi države, ki naj ji olajšajo funkcionalno preobremenitev.(1)

b) Vprašanje instrumentalnosti

Če je družinska politika konstruirana kot posebno in avtonomno področje, je prvi vsebinski pa tudi formalno organizacijski problem, ki se zastavlja, problem njene instrumentalne oz. neinstrumentalne rabe. Družinska politika lahko nastopa kot sredstvo za doseganje drugih ciljev socialne politike, ki z empiričnimi konkretnimi družinami nimajo neposredne zveze. Instrumentalna raba družinske politike je zelo običajna praksa, pogosti primeri take rabe so: ukrepi družinske politike, ki naj zagotavljajo ali pospešujejo znižanje stroškov družbenih dejavnosti (ali znižanje osebne in skupne porabe, kar je še širši sistemski cilj); ukrepi, ki naj pospešujejo ali zavirajo nataliteto, ali ukrepi, ki naj rešujejo vprašanja v zvezi z obrobniimi segmenti prebivalstva, kakor so bolni, stari, prizadeti ipd., in sicer tako, da del varstva in skrbi prenesejo v družino.

c) Vprašanje integralnosti

Tretja sestavina družinske politike, o kateri se v Zahodni Evropi največ govori, je vprašanje integralnosti. Gre za iskanje take družinske politike, ki bi bila kar se da enotna oz., ki bi povezovala različne razsežnosti ukrepov (različne vidike, področja, dejavnosti), ki so bili doslej nepovezani. Zahteva je povsem jasna, zato pa tem težje uresničljiva. Različni avtorji opozarjajo vsaj na tri vrste pasti, ki prežijo na koncept specifične in integrativne družinske politike.

1. Nevarnost monizma in stigmatizacije. Specifična in integrativna družinska politika lahko pomeni usmeritev oz. podporo določenemu, prevladujočemu tipu družinske organizacije, ki je nemara še ideološko zaželjena in zato favorizirana, zaradi česar so diskriminirane druge oblike. Ali je torej mogoča taka enotna in integrativna družinska politika, ki bi se znala izogniti strukturalnemu in kulturnemu monizmu in puščati prostor za dejanski nestigmatizirajoči pluralizem?

2. Nevarnost integracionizma kot konservativizma. Po mnenju nekaterih avtorjev je tako razumevanje družine nevarno zato, ker je zelo blizu težnji po ohranjanju statusa quo, če že ne težnji po podpori in revitalizaciji "starih, trdnih, stabilnih" družinskih oblik.

3. Nevarnost odtujitve. Integrativnost prinaša nevarnost odtujitve v smislu rastoče odvisnosti od države in njenih aparatov, kar je nedvomno bila skušnja držav blaginje v sedemdesetih letih, ko je sočasno z večjo "podporo/pomočjo" družini potekal proces zmanjševanja svobode in avtonomije posameznikov/družin, zmanjševanja odgovornosti in pristojnosti, povečevanja državno-birokratskih mašinerij in s tem tudi povečevanja socialnega nadzora. Pa tudi sicer se je pokazalo, da se je prav modelu integrativnosti najtežje približati, oz. da je najtežje presegati fragmentiranost družinskih politik. Doslej sta v družinskih politikah prevladovali dve usmeritvi, ki ju označuje prav fragmentiranost:

1. Fragmentiranost po potrebah oziroma področjih intervencije države v družino (značilna za države blaginje, ki svoje socialne koncepte utemeljujejo v klasični delitvi na področja, ki naj - v grobem - tudi pokrivajo osnovne potrebe družin):

a) ekonomsko fiskalno področje (prenos dohodka in socialne varnosti v okviru davčnega sistema);

b) področje družbenih služb (social services), ki jih delijo v splošne (izobraževanje, zdravstvo, stanovanje ipd.) in personalne (posvetovalnice, pomoč starim, prizadetim ipd.);

c) področje zaposlovanja (beneficije in storitve, povezane s trgom delovne sile v zasebnem in državnem sektorju).

2. Fragmentiranost po uporabnikih:

a) specializirani programi, ki zadevajo socialno šibke družinske statuse (zgodnje otroštvo, zaposlene ženske, mladinske delikvente, holne, stare, prizadete);

b) programi za posamezne tipe (deprivilegiranih, prizadetih) družin npr. enostarševske družine, multiproblematične ali začasno prizadete s smrtjo hranilca, z izgubo delovnega mesta ipd.).

Obe usmeritvi sta se pokazali za neučinkoviti, zato je toliko strokovnih in političnih poskusov zadnja leta usmerjenih v iskanje novih integrativnih pristopov, ki so sicer bogatejši z izkušnjami države blaginje in krize njenih socialnih programov, obenem pa se zavedajo negativnih posledic anglo-ameriškega obrata v ekonomizem kot reakcijo na strategije welfare state. Težave v zvezi z različnimi praksami družinske politike imajo v posameznih državah specifične vzroke, a tudi skupno potezo, ki se izraža kot nesposobnost operativnega povezovanja

posameznih vidikov in intervencij, vendar segajo težave še dlje oziroma so še bolj izvirne. Po mnenju številnih avtorjev izvirajo ključne zadrege v različnih teoretsko ideoloških postopkih oziroma v različnih pristopih k družinski politiki in segajo še dlje: gre za temeljne razlike v samem teoretskem presojanju, opredeljevanju, umestitvi družine v družbeni kontekst. Zato je v razpravah o družinski politiki v zadnjem desetletju nastal zanimiv poskus vsaj osnovne unifikacije različnih pristopov, ko gre za družino v najrazvitejših evropskih državah, ki naj bi ponujal možnost za operacionalno analizo družinske politike.

Poskus se začne z definicijo družine, ki zavrača vrsto doslej znanih opredeljevanj kot npr. "družina kot naravna skupnost", "družina kot temeljna celica družbe", kot "ekspresivna skupnost" ipd., in postavlja nekoliko "suho" sociološko tezo, da je družina primarna skupnost in družbena institucija, v kateri se predeljujejo viri kateregakoli tipa v zadovoljene potrebe. (Ali dobesedno: "Družina je skupnost oz. mesto pretoka med viri (inputs) in proizvedenimi dobrinami/storitvami (outputs").) (2) Oboji, inputi in autputi, se umeščajo med tri med seboj ločena področja, ekonomsko (trg), politično (država) in skupnostno (področje družbene solidarnosti). Vsa tri temeljijo na različnih tipih ekonomije:

- a) trg temelji na pogodbeni menjalni ekonomiji in sistemu cen;
- b) država temelji na politični ekonomiji centralizacije in redistribucije virov, pri čemer distributivna načela niso zgolj tržna;
- c) področja družbene solidarnosti (sorodstvo, sosodstvo, volonterstvo ipd.) temeljijo na simbolni menjavi, ki ni ekonomsko tržnega tipa in ne pogodbeni, to je menjava, ki ima naravo interpersonalnega transferja in ni komercialno ali politično urejena.

Model za analizo tako opredeljenih razmerij je kratko naslednji:

Družina-trg

Osnovna značilnost razmerja med družino in trgom je ta, da družina trgu "daje" več kot od njega dobiva, ali drugače, njena pripravljenost za sodelovanje s trgom je večja od pripravljenosti trga za zadovoljevanje potreb družine kot take. Razmerje med obema je mogoče analizirati po naslednjih najpomembnejših spremenljivkah:

- sodobni trg producira in terja določen tip "profesionalnega etosa", človeka organizacije (visoko profesionalizirana in specializirana delitev dela z zahtevami po visoki mobilnosti in poklicni pripadnosti);
- v organizaciji dela tudi sodobni trg ohranja spolno diskriminacijo, kar ovira prerazporeditev družinskih vlog, funkcij, obveznosti;
- trg ohranja segmentacijo po starosti, ker generacije ločuje v delovnem procesu in v procesu potrošnje;
- trg producira dobrine in storitve, ki niso prilagajene potrebam družine, prav nasprotno, s temi potrebami se manipulira (npr. stanovanjska gradnja).

Družina-država

Podobno kakor v prejšnjem primeru velja tudi v razmerju družina-država, da daje družina državi več (predvsem z obdavčenjem dohodka), kakor od nje dobiva. Razlogi te "necneke menjave" so seveda številni, ostaja pa dejstvo, da družina

za storitve, ki jih dobiva od države, plačuje preveč. Ne da bi dvomili o potrebnosti in umestnosti redistributivne funkcije države, tečejo razmišljanja predvsem v dveh smereh:

a) večja prilagodljivost države (njenih aparatov, mehanizmov), ko gre za ukrepe redistribucije dohodka v prid najbolj ogroženih družin (načelo enakopravnosti), pri čemer je treba upoštevati ne le številčnost družine, temveč tudi njeno "obremenjenost".

b) večja prilagodljivost tistim družinam, ki želijo večjo stopnjo samoupravljanja z dobrinami in storitvami, ki jih sicer ponuja država (načelo avtonomije). Ali drugače, družine, ki to želijo, naj imajo večjo možnost izbire med posameznimi pravicami, tipi storitev in dobrin.

Družina-področja družbene solidarnosti

Področja družbene solidarnosti se običajno delijo na tradicionalna, predmoderna, kakor so sorodstvo, soseska in volonterstvo ipd. ter na tista, ki so se institucionalizirala zlasti v socialni državi (social services). Medtem ko prva delujejo takorekoč utečeno in samodejno in delujejo toliko bolj, kolikor manj so učinkovita vsa ostala področja, so druga, kakor pravijo nekateri, "nedonošenček" socialne države. Javne institucije socialnih služb v državah blaginje so poleg znanih težav (prevelika administracija in birokratskost storitev, veliki stroški, močan socialni nadzor ipd.) težile k asimetrični odvisnosti svojih uporabnikov. Ti so razpeti med pasivnostjo, občutki nekompetentnosti in zmanjšano odgovornostjo ter med hotenjem, da "stvari opravljajo sami" na načine, ki jim bolj ustrezajo. Zato bi bilo v prihodnje potrebno:

a) bolj nadzirati vire za zadovoljevanje osnovnih potreb vsakdanjega življenja vseh družin in posameznikov (minimalni socialni standard za vse);

b) omogočiti večje samoupravljanje (home management) znotraj relativno odprtega in fleksibilnega sistema konkurenčne izbire;

c) da bi bili posamezniki in družine subjekti recipročne participacije v socialnem, političnem, kulturnem smislu na vseh ravneh (od lokalne do državne) in ne zgolj pasiven objekt takih ali drugačnih reform in političnih projektov.

Opombe:

- (1) Zdi se, da pomen družine narašča tudi v našem, zlasti političnem prostoru. Toda v nasprotju s tistim poudarjanjem družine, ki vidi v družini zibelko naroda in domačijskih vrednot, kar nedvomno sodi v register klasičnih desnih ideologij, bomo izpostavili nekaj bolj empiričnega, otipljivega, a toliko bolj prezrtega. Družina je pomembna predvsem zato, ker je eden najpomembnejših virov materialnih in emocionalnih resursov, dviga se pomen družinsko-sorodstvene solidarnosti, povečuje se obseg neformalnega dela v družini in za družino, stroški družbene reprodukcije, ki so že bili socializirani, se ponovno vračajo v družino. Sočasno s povečanim pomenom družine za posameznika in za družbo se družina materialno in emocionalno preobtežuje, pri pomembnem delu populacije že kar čez raven znosnega življenja. Notorično dejstvo je, da znotraj družine obstajata dva socialno šibka statusa, ženska in otrok, ki sta tudi politično najmanj slišna. Prav tako je znano, da vsaka družbena kriza najprej in najmočneje učinkuje prav nanju. Tretje znano dejstvo je, da oba šibka statusa na manifestni ravni na poslabševanje življenjskih razmer reagirata najkasneje ali sploh ne, reagirata pa impulzivno z elementi avtodestrukcije.

- (2) P. Donati, *Famiglia e politiche sociali*, F. Angeli, Milano, 1981, str. 201